

070. Abdülhakım Kâsım'ın Muhâvele li'l-hurûc adlı eserinde tasvirli anlatım¹**Muhammet İhsan UYGUR²**

APA: Uygur, M. İ. (2023). Abdülhakım Kâsım'ın Muhâvele li'l-hurûc adlı eserinde tasvirli anlatım. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 1197-1214. DOI: 10.29000/rumelide.1252877.

Öz

Arapça bir kelime olan tasvir, canlı, cansız bütün varlıkları görünen yönü itibarıyla en ince ayrıntısına kadar açıklama, yazılı veya sözlü olarak insan zihninde canlandırma eylemi olarak tanımlanabilir. Böylece kelimeler aracılığıyla okurun veya muhatabın zihninde ilgili anlatıma dair bir tasavvur oluşumu gerçekleşir. Roman, hikâye, şiir vb. yazınsal türlerde tasvir yapılırken teşbih, mecaz, kinaye, istiâre gibi edebî sanatlardan da faydalanılmaktadır. Bu anlatım biçimindeki başarı, müellifin seçmiş olduğu üslûba, dildeki açıklığa, akıcılığa, anlatımdaki tutarlılık ve canlılığa, kelime seçimindeki titizliğe, gereksiz ayrıntı ve abartılardan uzak durmaya bağlıdır. Çağdaşlarının arasından sıyrılıp alışılmışın dışındaki üslubuyla ön plana çıkan Abdülhakım Kâsım, altmışlar kuşağının önde gelen simalarından biridir. Kısa bir yaşam süren Kâsım geride çok değerli çalışmalar bırakmıştır. Bu çalışmada tasvirli anlatımda başarısıyla kendisinden söz ettiren yazarımızın hayatı hakkında kısaca bilgi verilerek *Muhâvele li'l-hurûc* isimli Arapça romanında kullanmış olduğu tasvirliere dikkat çekilecektir. Çalışmamızda, romandaki abartılı, fazla detaya başvurulmuş tasvirliere yer verilmeyip yerinde ve yazarın başarılı olduğu betimlemelerin tercih edildiği bir metot benimsenmiştir. Bu şekilde müellifin Arap edebiyatında adından söz ettirmesine vesile olan edebî dili hakkında bilgi sunulması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bu çalışma sadece eser üzerine yapılan bir değerlendirmeden ibaret olmayıp nihai maksadı yazarın dili üzerinden yola çıkarak bulunduğu edebî ortamdaki ehemmiyetine ışık tutabilmek ve okuyucuya bu bağlamda bir fikir verebilmektir.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Abdülhakım Kâsım, tasvir, Muhâvele li'l-hurûc, roman

Descriptive expression in Abdel Hakim Qasem's work called *Muhawala le'l-khurooj***Abstract**

Arabic word of Tasweer (تصوير/Imagery), can be defined as "Describing all living and inanimate things down to the smallest detail in terms of their apparent aspect and visualizing them in the human mind, either orally or in writing". So, it is to ensure the formation of an imagination about the relevant expression in the mind of the reader or the receiver through words. When imagery is created in a novel, story, poem, etc., literary arts such as simile, metonymy, allusion, metaphor and "El-Taleel" are also used. The success in this form of expression depends on the style chosen by the author such as: language clarity, fluency, consistency in the expression, precision and particularity in the choice of words, avoiding unnecessary details and exaggerations. Standing out among his contemporaries with his extraordinary style, Abdel Hakim Qasem is one of the leading figures of the

¹ Bu çalışma, hazırlanmakta olan "Abdülhakım Kâsım ve "Muhâvele li'l-hurûc" adlı eserinin incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı ABD / Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı ABD, Yüksek lisans öğrencisi (Eskişehir, Türkiye), mihsan.uygur@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0080-4386 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 04.12.2022-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252877]

sixties generation. Qasem, who lived a short life, left behind many valuable works. In this study, a brief information about the life of our author, who has made a name for himself with his success in narration, and the descriptions he used in the novel called *Muhawala le'l-khurooj* will be highlighted. While exaggeration and descriptions that refer to so much details in the selection of the sentences will be avoided and the perfect descriptions in which the author is successful will be chosen. In this way, it is aimed to present information about the literary language that caused the author to be mentioned in Arabic literature. However, this study is not only an evaluation on the work, but its ultimate aim is to shed light on the importance of the author's literary environment based on the author's language and to give readers an idea of this context.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Abdel Hakim Qasem, description, *Muhawala le'l-khurooj*, novel

Giriş

Mısır'ın modern edebiyatçılarından biri olan Abdülhakîm Kâsım, 1934 yılında Mısır'ın köylerinden birinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk döneminde hastalıkla boğuşan Kâsım'ın hayatı, Mısır sokaklarında gezmeleriyle, beş yıl süren hapis hayatıyla ve Almanya'daki on bir yıllık yaşantısıyla geçmiştir. Yaşadığı dönemin birtakım sorunlarına çözüm getirme kaygısı taşıyan yazar, eserinde de Mısır'ın sosyal ve siyasî hayatını konu edinmiştir. Dili etkili kullanmasının yanında olaylara farklı bakış ve yaklaşımlarıyla tanınan Kâsım, gerek Arap dünyasında gerek Türkiye'de akademik çalışmalara konu olmuştur. Mısır'da ez-Zekâzîk Üniversitesi'nde Ramazân Ali Mansûr el-Hadarî tarafından yapılan “*el-Hitâbü'r-rivâî fi a'mâli Abdilhakîm Kâsım*” adlı doktora tezine konu edilirken, Cezayir'de Mohamed Boudiaf-Msila'da Esmâ Deylemî tarafından yapılan “*el-Bünyetü's-serdiyye fi rivâyeti eyyâmi'l-insâni's-seb'a li-Abdilhakîm Kâsım*” adlı yüksek lisans tezine konu olmuştur. Ülkemizde İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Cengiz Parlak tarafından “*Abdülhakîm Kâsım'ın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eyyâmu'l-insâni's-seb'a Adlı Romani*” isimli doktora tezi yapılmıştır. Yine aynı yazar, “*Abdülhakîm Kâsım'ın Eyyâmu'l-insâni's-seb'a romanında özlem teması*” adıyla bir makale çalışması gerçekleştirmiştir. Sözü edilen bütün çalışmalarda *Eyyâmu'l-insâni's-seb'a* ve eserlerdeki söylemler üzerine çalışmalar yapıldığı açıkça görülmektedir. Bu makalede ise edibin daha önce çalışma konusu yapılmamış *Muhâvele li'l-hurûc* adlı romanındaki tasvirli anlatım teması ele alınacaktır.

Abdülhakîm Kâsım'ın yaptığı çalışmalar, 1970'li yılların başında edebiyatın çeşitli alanlarında yenilik talebinde bulunan gençlerin ortaya çıkmasıyla aynı zamana denk gelmektedir. Söz konusu gençler, edebî sanatlarda eski şekillerin kullanımının sürdürülmesine adeta isyan edercesine karşı çıkmışlardır. Toplum ve kültür alanında da kendini derinden hissettiren bu türden talep ve beklentiler bağlamında meydana gelen birtakım değişiklikler, hikâye ve roman sanatında da yeniliğe gitmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Abdülhakîm Kâsım da modern hikâye sanatında deneme ve yenilik talebinde bulunanların öncüsü konumundadır. (MEO, Erişim 6 Temmuz 2022).

Abdülhakîm Kâsım ve çağdaşları Yusûf el-Kâid ile Ahmed eş-Şeyh gibi isimler köy hayatını ve köyde meydana gelen olayları gerçekçi bir yaklaşımla tasvir etmişlerdir. Dolayısıyla bu isimler eserlerinde gerçekçi biçimde ele aldıkları konularla -din, cinsellik ve siyaset konularının ötesine geçme teşebbüsünde bulduklarından- dönemleri içerisinde şiddetli eleştirilere de maruz kalmışlardır (Kuantara, Erişim 25 Ağustos 2022).

Kâsım'ın kaleme aldığı *Muhâvele li'l-hurûc* adlı romanı, aslında yazarın hayat yolculuğunun ve kendini bulma yolunda yaşamış olduğu iç çatışmaların bir anlatımı niteliğindedir. Yazarımız, mekânların esaretinden kurtulma istemiyle sürekli yolculuklar yaparak kendisine bir çıkış yolu bulmaya çalışmıştır. Bu arayış ve çabalama serüveni çok meşakkatli ve uzun sürmüştür. Serüvende sığındığı limanı ise kalemi olmuştur (al-Akhbar, Erişim 9 Ağustos 2022).

Abdülhakım Kâsım her ne kadar kendi döneminin önde gelen isimlerinden biri olarak zikredilse de gerek hayatta iken gerekse vefatından sonra hak ettiği değeri bir türlü elde edememiştir. Ortaya çıkan bu çelişkili duruma dikkat çekilmesi ve yazarın hak ettiği değerin vurgulanması hususunda çalışmamızın katkı sağlayacağı ve sonraki çalışmalara zemin oluşturacağı açıktır.

1. Abdülhakım Kâsım'ın hayatı

Abdülhakım Kâsım 1934 yılında el-Bendere/al-Bandara köyünde dünyaya gelmiştir. Resmî kayıtlara göre 1935 yılında doğmuştur. Ancak annesinden; 1934 yılında dünyaya geldiğini, köydeki telefon çalışanının ise ismini 1935 senesinin başı olarak kaydettiğini öğrenmiştir (Arbyy, Erişim 9 Ağustos 2022).

8 yaşına geldiğinde el-Bendere köyünden annesinin köyü olan Mît Ğamr'a eğitim almak için gitmiştir. 1943 yılında Mît Ğamr 'da el-Akbât ilkokuluna kaydolmuştur (Kitâbât, Erişim 4 Ağustos 2022). Okullar açıkken dedesinin evinde kalan Kâsım, tatil döneminde ailesinin yanına geri dönmekteydi (el-Bevâbe, Erişim 30 Haziran 2022). Nenesinin kendisini sevmemesi ve dedesinin de kendisinin varlığından bihaber olarak davranıyor olmasından dolayı burada yaklaşık beş yılı mutsuz bir şekilde geçirmiştir. Bu süreçte yaşadıkları onda gurbet ve özlem hissiyatının artmasına neden olmuştur (al-Akhbar, Erişim 9 Ağustos 2022). Buradaki eğitiminin ardından Tantâ'da en-Nâsır lisesine devam etmiştir (Kitâbât, Erişim 4 Ağustos 2022).

Yakalandığı sıtma hastalığı yaşamını olumsuz etkilediği gibi eğitim hayatının da sekteye uğramasına sebep olmuştur. 1955 yılında İskenderiye üniversitesinde hukuk fakültesine kaydolun Kâsım (Masrawy, Erişim 12 Ağustos 2022), İskenderiye şehrine yapılan saldırıların ardından İskenderiye'yi savunmak adına milli muhafız birliklerinin safına katılmıştır. Daha sonra da babasının hastalığı ve kötüleşen ekonomik durumlar sebebiyle eğitiminin tamamlayamamıştır. Üniversite eğitimine ara vermek durumunda kalan Kâsım, posta teşkilatının yazı işleri bölümünde çalışmak üzere Kahire'ye geri dönmüştür. Yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen mücadele etmeyi bırakmayan Kâsım, geç de olsa eğitimine devam ederek 1966 yılında lisans diplomasını almıştır (el-Bevâbe, Erişim 30 Haziran 2022). Böylece eğitim hayatını Ğamr, Tantâ, İskenderiye gibi farklı şehirleri dolaşarak tamamlamıştır (Emaratalyoun, Erişim 23 Ağustos 2022).

Sosyalist çevrelerle iç içe olmuş, çeşitli faaliyetleri sebebiyle komünistlikle itham edilerek tutuklanmış ve beş sene hapis cezasına çarptırılmıştır. 26 Aralık 1959' da girdiği hapisane tecrübesi onda asla kapanmayacak bir yara bırakmıştır (Madamasr, Erişim 09 Temmuz 2022). 1969 yılında gün yüzüne çıkacak olan Eyyâmu'l-insâni's-seb'a (أيام الإنسان السبعة) adlı romanını bu tutukluluk yıllarında yazmaya başlamıştır (Emaratalyoun, Erişim 23 Ağustos 2022).

Hapiste olduğu yıllarda Sun'ullah İbrâhîm, Raûf Mus'ad ile bir araya gelmiştir. Hapishane arkadaşı Sun'ullah İbrâhîm tutukluluk dönemini şu şekilde anlatmıştır: “*Siyasi konular yerine hepimizin uğraşı olan yazmayla ilgili tartışmalar cereyan ediyordu. Bizler sosyalizmin edebiyat ve sanattaki*

donuklaşan kavramlarına karşı muhalifliğimizi dile getiriyorduk” (al-Akhbar, Erişim 9 Ağustos 2022). Sabit bir hapisanede kalmayan Kâsım 5 yıl boyunca el-Kal‘a , el-Kanâtır, Mısır, İskenderiye, el-Vâhât ve Asyût gibi çeşitli bölge hapisanelerinde tutukluluk yıllarını geçirmiştir (Şa‘îr, 2010, s. 17). 24 Mayıs 1964'te ise Kâsım tutukluluk süresinin dolmasıyla beraber hapisaneden çıkmıştır (el-Bevvâbe, Erişim 30 Haziran 2022).

Abdülhakîm Kâsım kısıtlı yeteneklere sahip olan çağdaşlarının ürettiği yetersiz çalışmalar yerine içinde yaşadığı toplumu daha iyi anlatan eserler yazmaya çalışmıştır. Çalışmalarının filme çevrildiğini, eserlerini caddelerde ya da trenlerde ellerinde taşıyan, okuyan insanları görmeyi, Mısır edebiyatında hak ettiği değeri elde etmeyi hayal ediyordu. Ancak bu hayalleri gerçekleştirmeden 13 Kasım 1990 tarihinde dünyaya gözlerini yummuştur (Alarab, Erişim 17 Temmuz 2022).

1.1. Eserleri

1.1.1. Romanları

1. أيام الإنسان السبعة (Eyyâmu'l-insânî's-seb'a), Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1969.
2. محاولة للخروج (Muhâvele li'l-hurûc), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmè li'l-kitâb, 1987.
3. قدر الغرف المقبضة (Kaderu'l-ğurafi'l-mukbiza), Matbûâtü'l-Kahire, 1982.
4. المهدي (el-Mehdî), Dâru't-tenvîr, Beyrut, 1982.
5. طرف من خبر الاخرة (Taraf min haberi'l- âhira), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmè li'l-kitâb, 1986.

1.1.2. Hikâyeleri

1. الاشواق والاسى (el-Eşvâk ve'l-esâ), el-Hey'etü'l-Mısriyye li'l-kitâb, Kahire, 1984.
2. الظنون و الرؤى (ez-Zunûn ve'r-ruâ), Dâru'l-müstakbeli'l-'Arabî, Kahire, 1986.
3. الهجرة الى غير المؤلف (el-Hicre ile ğayri'l-me'lûf), Dâru'l-fikr li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî', Kahire, 1987.
4. ديوان الملحقات (Dîvânü'l-mülhakât), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-âmmè li'l-kitâb, Kahire, 1990.
5. الديوان الأخير (ed-Dîvânü'l-ahîr), Dâru'ş-şarkiyyât, Kahire, 1991.

1.1.3. Tiyatro eserleri

1. ليل وفانوس ورجال (Leyl ve fânûs ve ricâl), el-Hey'etü'l-âmmè li kusûri's-sekâfe, 2006.

1.2. Muhâvele li'l-hurûc isimli roman

Bu roman doğu ve batı medeniyetlerinin buluşmasına dair bir olay örgüsü etrafına kurulmuştur. Klasik Mısır edebiyatına yeni bir soluk getirmeyi hedefleyen yazar ferdi ve toplumsal söylemi bir potada eritmeyi başarmıştır. Yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasi hayatına dair bilgilere satır aralarında dikkat çekmektedir.

1987 yılında basılan roman 171 sayfadan oluşmaktadır. Olaylar genel olarak Hakîm ve Elizabeth isimli iki başrol etrafında cereyan etmektedir. Şahıs kadrosu sayı bakımından azdır. Yan roller olaylara nadiren dâhil olurlar. Hakîm'in arkadaşı Salâh, Eveline ve Elizabeth'in arkadaşı Eileen zaman zaman yan rol olarak başrollere eşlik ederler.

Romanda gurbet ve özlem teması ağır basmaktadır. Romanın dili ağır ve karmaşık bir yapıdan oluşmaktadır. Yazar fasih Arapça'nın yanı sıra Mısır lehçesinin kullanımına da başvurur. Romanın ana konusu turistik Mısır gezisidir. Romandaki zaman ise 1966 yılının yaz ayıdır. Hikâyeye 16 Temmuz 1966 tarihi verilerek başlanır. Mekân olarak Memphis, el-Kanâtır, Sakkara, Tantâ, Kahire, Tahrir meydanı, 26 Temmuz ve el-Kasru'l-'aynî caddesi, el-Kasru'l-'aynî, Ebü'l-'Alâ ve el-Celâ/el-Galaa köprüsü, el-Kasru'l-'aynî ve el-Ehli kulüp binası, Korniş, el-Hüseyn ve Ömer Mekrem Camii zikredilmektedir.

Hakım İsviçre'den Mısır'ı ziyarete gelen bir kafiyele dâhil olarak onlarla beraber seyahat etmeye başlar. İlk andan itibaren dikkatini çekmeyi başaran Elizabeth'le bir süre sonra ona karşı bir adım atarak aralarında başlayacak olan ilişkinin kıvılcımını yakmış olur. Beraber uzun süre vakit geçirmeleriyle beraber iki taraf arasında duygusal yakınlaşma da başlar. Mısır'da Hakım'in köyü de dâhil pek çok yeri birlikte gezerler. Ancak hikâyenin sonunda kaçınılmaz olan ayrılığa teslim olmak zorunda kalırlar.

2. Tasvir

Tasvir kelimesinin Arapça'daki karşılığı, (v-s-f) kökünden gelen vaf/vasıf (وصف) mastarıdır ve onun çoğulu da evsâf (أوصاف)tır. Vasıf, Arap diline ait ilk sözlük olma vasfına sahip olan *Kitâbü'l-'Ayn*'da “bir şeyin süsünü ve özelliklerini zikretmek” şeklinde açıklanmıştır (el-Halîl b. Ahmed, 1980, 4/376). *Mu'cemü mekâyisi'l-luğ'a*'da “bir şeyi süslemek ve donatmak” anlamına gelir. Bu kökten gelen sıfat (الصفة), bir şeyden ayrılmayan emaredir. Nitekim اَنْصَفَ الشَّيْءُ فِي عَيْنِ النَّاطِرِ ibaresi de, bir şeyin bakan kişinin gözünde betimlenebilir/nitelenebilir olmasını ifade eder (İbn Fâris, 1979, s. 115). Vasıf, *el-Mu'cemü'l-vasıt*'te “ bir şeyi kendisinde olanla nitelemek” olarak izah edilir (Necâr vd., 2004, s. 1036). Bir başka deyişle “doğanın, insanın, duyguların ve davranışların canlandırılmasına dayanan edebî sanatlardan birisi” olarak ifade edilir (Ahmed Muhtar, 2008, 4/48). Aynı zamanda (s-v-r) kökünden tef'îl bâbındaki tasvîr (تصوير) mastarı da benzer anlamlara gelmektedir.

Tasvir kavramına dair birbirinden farklı birden çok tanımlama yapılmış olsa da bu tanımların birbiriyle benzerliklerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu farklılıkların ortaya çıkmasındaki etkenlerin başında kavramın sadece edebiyat sahasında değil felsefe, psikoloji, güzel sanatlar gibi çeşitli alanlarda da kullanımı gelmektedir (Gürel, 2013, s. 4). Tasvir, fiziksel (madde odaklı) konularla sınırlı olmayıp kişilerin ruhsal tasvirlerini yapmada da yararlanılabilir. Yalnızca yazılı metinlerde kullanılmaktan ziyade gündelik konuşmalarımızda da başvurduğumuz tasvir, bilgi vermede veya bilgilerin daha da iyi kavranmasında yardımcı olmaktadır (Özsarı, 2013, s. 49-50).

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ında tasvir kavramını “resmini yapma, resim-fiğür, yazıyla tarif etme” şeklinde tanımlamaktadır (Devellioğlu, 2006, s. 1039). TDK'nın Türkçe sözlüğüne göre tasvir planlama, bir durumun sözlü veya yazılı olarak anlatılması, canlandırılmasıdır (TDK, 1998, s. 2146). Kolcu “insan, çevre, doğa ya da olayın geçtiği iç ya da dış mekân(lar)ın kelimelerle resmedilmesi sanatı” şeklinde ifade etmiştir (Kolcu, 2006, s. 59).

Tekin tasvirli anlatma, karakteristik özelliklerini, ruhunu canlandırmak, somutlaştırmak olarak tanımlamaktadır. Kişileri, eşyaları, mekânları, tabiatı sanatın sunmuş olduğu olanaklardan yararlanarak görünür hale getirmektir. Tasvirin tanımıyla beraber eskiden daha fazla başvurulan bir yöntemken günümüzde daha az kullanılan bir yöntem olduğuna da dikkat çekmektedir (Tekin, 2018, s. 209). Kavcar herhangi bir şeyin dış görünüşünün anlatılması olarak bir tarif yapmıştır (Kavcar, 1973, s. 137). Özön ise tasvirî “eşyayı görünür hale koyma sanatı” şeklinde tanımlamıştır (Özön, 1985, s. 113).

Çetin'e göre tasvir “görüntünün yazıyla tekrar resmedilmesi, okuyucunun gözü önünde canlandırılmasıdır.” Gözle görülen şeylerin özelliklerini, şekillerini, unsurlarını betimlemektir (Çetin, 2013, s. 137). Çetişli ise tasvirin pek çok alanda kullanıldığını en çok ise resim sanatında yararlandığını dile getirmiştir. Ayrıca modern romanda klasik romanlara oranla daha fazla tasvire başvurulduğunu ekleyen Çetişli Natüralistlerin okuyucuya tiksinti verecek kadar geniş yer verdiği anlayışla bu olgunun daha da önem kazandığını vurgulamıştır (Çetişli, 2004, s. 101-102).

Aça tasviri mekân ve insan olmak üzere ikiye ayırır. İnsanın görünüşünü, kılık-kıyafetini betimleyenler “fiziki portre”, ruhunu betimleyenler ise “ruhi portre” olarak isimlendirilir. Ayrıca anlatıcı bir şeyi gerçek görünümüyle betimlerse nesnel, kendi yorumuyla değiştirerek betimlerse öznel tasvir adı verilir (Aça vd., 2011, 78).

Arap edebiyatında sıklıkla başvurulan ana temalardan birisi olan tasvir yazarların, şairlerin eli ayağı olmuş durumdadır. Cahiliye döneminde yaptıkları uzun yolculuklarda bindiği deveden, çölün meşakkatli yolculuğunun, uçsuz bucaksız genişliğin, yalnızlığın, özlemin, ıssızlığın dile getirildiği şiirlerde ana omurgayı tasvirin oluşturduğu görülmektedir. Örneğin Tarafe b. el-Abd muallakasında devesinin hemen hemen bütün organlarını tasvir etmiştir. İlk zamanlarda belli bir çerçevede kullanılan tasvirin konuları, Abbasiler döneminde ise tasvirin konuları daha da genişlemiş; tasvir edilen şeylerde en ince ayrıntıya kadar girilmiş, psikolojik tahlillerle kişisel duygu ve düşünceler de ilave edilmiştir (TDV, Erişim 11 Kasım 2022).

Cahit Kavcar romanda tasvirin üç grupta ele alınabileceğini belirtmiştir (Kavcar, 1973, s. 137) :

- 1)Anlatılan şeyin türüne göre(Kişi, mekân)
- 2)Yapılış şekline göre(Uzun uzun, kısa biçimde)
- 3)Metot bakımından(Objektif, sübjektif)

Tasvirin önemiyle ilgili şu maddeler zikredilebilir (el-Ali, 2020):

- 1) Manayı zenginleştirme
- 2) Gizli olanı görünür kılma
- 3) Duygusal etkileşim
- 4) Güzellik katma
- 5) Açıklama
- 6) Değerlendirme (eşarabi, 05 Ekim 2022).

Dil anlatım tekniklerinden biri olan tasvir; karakterleri, manzaraları, tavır ve tutumları ifade etmede, duyguları dile getirmede başvurulan yöntemlerden birisidir. Kelimeleri kullanmak suretiyle okuyucunun kendi gözüyle görüyormuş gibi zihninde canlandırma imkânı verir. Tasvir anlatımda en basit aynı zamanda da en karmaşık yöntemlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Doğrudan bilgiyi alıcıya vermek yerine betimlemeye başvurarak mananın anlaşılması kolaylaşsa da anlatıcı, istenen şeyin alıcıya ulaşması için etkili sözcüklerin seçiminde zorlukla da karşılaşılabilir (Mawdoo3, Erişim 09 Ekim 2022).

2.1. Muhâvele li'l-hurûc adlı romanda tasvirli anlatım

Müellifin hayatı, tasvirin tanımı, kullanım amaçlarının zikrinden sonra bahse konu olan eserde temel yapı taşı oluşturmasının yanı sıra dönemin siyasi, sosyal ve kültürel kimliğini de yansıtan açık, anlaşılır tasvirlerle bir sınıflamaya tâbi tutularak yer verilmiştir.

Eşyanın tasviri romancılar nezdinde önemli bir pay elde etmiş, pek çok şey en ince ayrıntısına kadar resmedilmiştir (Menasria, 2020, s. 17).

Hayatını gezip tozmayla geçirmiş romanın başkahramanı Mısır' da karşılaştığı evler hakkında genel bir portre ortaya koymaktadır. Fakir bir ailede dünyaya gelen yazar çocukluk döneminde dedesinin evinde mutsuz bir hayat geçirmiştir. Bu durumun psikolojisi üzerinde bıraktığı olumsuz etki, romanda oluşturduğu kahramanın dilinde de görülmektedir.

غرف البيوت خانقة والحيطان متسخة مزينة بسوقية خالية من البهجة ، النساء ذابلات العيون ملونات ، والسلالم عالية مترتبة.

“Evlerin odaları boğucu, duvarlar kirli; neşeden yoksun bir bayağılıkla süslenmiş, bıkmuş, gözleri solmuş kadınlar, tozlu yüksek merdivenler” (Kâsım, 1987, s. 5).

Evlerin odalarını خانقة (boğucu), **duvarları** متسخة (kirli) ve مزينة بسوقية (bayağılıkla süslü), **merdivenleri** مترتبة (tozlu) olarak betimlemektedir. Ayrıca خالية من البهجة (neşeden yoksun) ifadesiyle insana ait bir özellik cansız bir varlığa aktarılmış ve kişileştirme sanatına başvurulmuştur.

Mısır deyince akla ilk gelen şeylerden biri olan Nil, Hakîm'in uğrak noktalarından birisidir. Sevinçliyken, hüznüyle, sinirliyi kısacası her türlü ruhsal durumda, gündüzün sıcağında ya da gecenin bir yarısında sığındığı bir limandır. Bu kez ise Elizabeth'i gezdirmek için uğramıştır bu limana. Nil'in kenarında durup uzun uzun bakarken gözleri teknelere takılmaktadır.

كنت أنوي أن أقول أيضا أن هذه المراكب تنام على ذراع النيل وغير ذلك ، لكن هذا النهر يخيفني كلص³ ، به قوة خارقة يحتويها داخله ، يخفيها تحت ذلك الاهاب اللامع....

“Aynı şekilde teknelerin Nil nehrinin kolunda uyduğunu vs. demek istiyordum, fakat bu nehir bir hırsız gibi beni korkutuyor, içinde barındırdığı olağanüstü bir güç var, bu parlayan tabakanın altında saklanıyor...” (Kâsım, 1987, s. 39).

İstiâre'ye başvurarak teknelerin yelkenlerinin kapalı olduğunu نيل على ذراع النيل (Nil nehrinin kolunda uyuyor) şeklinde eşya tasvirî, النهر يخيفني كلص (nehir bir hırsız gibi beni korkutuyor) ile ise mekân tasvirî yapmaktadır. الاهاب kelimesi münferit olarak hayvan derisi(postu) anlamına gelmekte olup Nil'in yüzeyini kendine has üslûbuyla adeta resmetmektedir.

Eşyaları, olayları, çevresini betimlerken insana ait özellikleri bir başka varlığa aktarması başvurduğu yöntemlerden birisidir. Manaya canlılık ve ruh katmak için kullanılan bir metottur. Dikkat çekmek için de kullanılır. Küçük kanalın yanında yürürken dalları suya sarkan ağaçlar gözlerine çarptığında ilgiyi oraya çekmek için kişileştirme yapmıştır.

-أنظري ... الأشجار تغسل شعرها

³ Arap kültüründe denizin zihinlerde kötü bir çağrışımı vardır. Genellikle deniz güven duyulmayan ve korku veren ifadelerle tasvir edilmektedir.

...حقا

- أليست الأشجار كالبنات

“-Bak... Ağaçlar saçlarını yıkıyor

-Gerçekten...

-Ağaçlar kızlar gibi değil mi” (Kâsım, 1987, s. 82).

الأشجار تغسل شعرها (Ağaçlar saçlarını yıkıyor) ifadesiyle insanın saçını yıkaması gibi **ağacın da dallarını** yıkaması teşhis (تشخيص) sanatına başvurularak tasvir edilmektedir.

Hatıralarından bahseden Hakîm 'in aklına bu sefer de çocukluğunu geçirdiği dedesinin evindeki lamba ve bununla beraber korkuyla geçen geceler gelmiştir. Gecenin ıssızlığında gördüğü tek şey bu lambadır.

لكن في صميم الليل ، حينما يحل الصمت وتطفأ جميع الأنوار... يبقى المصباح الساهر الصغير ينشر ضوءا باهتا كايبا...

“Fakat gece yarısı, sessizlik çökünce ve bütün ışıklar söndürülünce... Küçük gece lambası soluk, zayıf bir ışık yayar halde kalır...” (Kâsım, 1987, s. 145).

يبقى المصباح الساهر الصغير ينشر ضوءا باهتا كايبا cümlesi ile **küçük gece lambasının**, soluk ve zayıf bir ışık yaydığını betimlemektedir.

Tasvir deyince akla mekânın, eşyanın, zamanın betimlenmesi, canlandırılması gelse de **insanın görünüşünün** anlatılması da bir tasvirdir (Çetişli, 2004, s. 101).

مططت الحروف كخطيب في جامع، وجوه الأصدقاء خلو من التعبير كتماثيل عبيطة⁴، ووجه أخي مليء بالقلق.

“Camideki bir hatip gibi harfleri uzatıyordum, arkadaşların yüzleri arkaik heykeller⁵ gibi ifadesiz, kardeşimin yüzü ise endişeliydi.” (Kâsım, 1987, s. 29).

Ondan biraz fazla kişinin katıldığı mecliste yaptığı konuşmaya değinmektedir. Teşbih edatı kullanarak (camideki bir hatip gibi), كخطيب في جامع (ك) (camideki bir hatip gibi) (arakaik heykeller gibi) yaptığı **konuşmayı** ve **arkadaşlarının yüzünü** tasvir etmiştir.

Toplantının bitmesinin ardından arkadaşıyla beraber dönmektedirler. İsviçreli kızlarla takılacak olması arkadaşının gülmesine sebep olmuştu.

ابتسم صديقي الاسمر النحيف ابتسامة حزينة (...) كم نحل وجهه واسودت اسنانه وتلفت من الدخان.

“Zayıf ve esmer arkadaşım hüzünlü bir gülümsemeyle gülümsedi (...)Ne kadar da yüzü zayıflamış, dişleri kararmış, sigaradan zarar görmüş.” (Kâsım, 1987, s. 30).

⁴ عبيطة kelimesi, olgunlaşmamış, taze, acemi, aptal, kalın kafalı anlamlarına gelmektedir (el-Me'âni, Erişim 20 Ocak 2023).

⁵ Arkaik heykel, gözlerin boş ve anlamsız/ifadesiz baktığı erken dönem heykel türüdür. Heykellerin yüzlerinde izlenen ve arkaik gülümseme olarak adlandırılan gülümseme ifadesi, heykelin yüzünde oluşan ifadeye keyifli bir görünüm katması için değil yüz hatlarına canlılık kazandırması için uygulanmıştır. Zira mezar tasvirlerinde bu gülüşün ortam için oldukça uygunsuz olduğu belirtilmektedir (Boardman, 1996, s. 72; Atalay-Dolmacı, 2012, s. 911-912). Dolayısıyla yazarın, kişilerin donuk ve ifadesiz yüzlerini, arkaik heykellerin yüz ifadesine benzetmesi oldukça yerindedir.

الحيف ، الأسمر ، النحيف ifadeleriyle **arkadaşımı** حزينة ifadesiyle de **gülümsemeyi** tasvir etmektedir. Gülümseme için kullanılan حزينة (hüzünlü) tasvirine romanda birkaç kez başvurulmuştur. اسودت أسنانه (dişleri kararmış), تلفت من الدخان (sigaradan zarar görmüş) ifadeleriyle sigaranın bıraktığı etkiden bahsetmektedir.

Arkadaşımın yanına gidip Eveline'in partisine davet eden Hakîm onun -tabii ki geleceğim- şeklindeki cevabına inanmamaktadır. Öngörüsünde de haklı çıkmış, tek gitmek zorunda kalmıştır.

يقبض على يدي بتأكيد صارم ودود (...). سرعان ما يقرر مليئا بالإبتهاج، ولكنه اذ يتدبر الأمر وحيدا متفكرا، تملأه اللامبالاة والقرع من كل شيء، لا بد أنه في هذه اللحظات يكون فارغا وعدانيا كامراة عجوز وحيدة

“Emin halde, kararlılıkla, sevgiyle elimi sıkıyor... Çok geçmeden heyecanla kararını veriyor, fakat konuyu tek başına düşününce her şeye karşı ilgisizlik ve tiksinti onu kaplayveriyor, böyle anlarda yalnız, yaşlı bir kadın gibi boş ve düşmanca davranıyor olmalı.” (Kâsım, 1987, s. 31).

تأكيد (emin), صارم (kararlılıkla) ودود (sevgiyle) kavramlarıyla **elini nasıl tuttuğunu** tasvir etmektedir. Böyle anlarda **büründüğü kişiliği** ise حذوة وحيدة (yalnız, yaşlı bir kadın gibi boş ve düşmanca) şeklinde dile getirmektedir.

Kıza karşı davranışları sebebiyle araları biraz limonidir. Kendisine koyulan mesafeye karşı yapabildiği tek şey uzaktan izlemek olmuştur. Çabaları sonucunda zor da olsa yeniden bir araya gelmeye ikna edebilmiştir. Elizabeth'in yeniden kendisiyle birlikte olmasına sevinen Hakîm onun solgun yüzünde gördüklerini aktarmaktadır. Hakîm'in Elizabeth'e duyduğu hayranlığı ve sevgisi ise her geçen saniye daha da artmaktadır.

اخضرار عينها مشوب بخطوط داكنة ، جذور الشعر نابثة تحت حاجبيها الرقيقتين ، والقصة جافة مرتجفة على جنبها الشمعي ... لكنني هذه المرة مملوء طيبة في داخلي أحبها كطفل يحب وردة نابثة في أصيصه الصغير.

“Gözlerinin yeşili koyu çizgilerle kaplı, ince kaşlarının altında kıl kökleri var, kuru, sallanan kahküllü yağlı alınının üzerinde, fakat bu sefer içim iyilikle dolu, bir çocuğun küçük saksıda yetişen güllü sevdiği gibi onu seviyorum.” (Kâsım, 1987, s. 33).

(Gözlerinin yeşili koyu çizgilerle kaplı) ibaresiyle Elizabeth'in **gözlerini**, القصة جافة مرتجفة على (ince kaşlarının altında kıl kökleri var) ile **kaşlarını**, جنبها الشمعي (, kuru, sallanan kahküllü yağlı alınının üzerinde) ile ise **saçını** ve **alınını** betimlemektedir. أحبها كطفل يحب وردة نابثة في أصيصه الصغير (bir çocuğun küçük saksıda yetişen güllü sevdiği gibi onu seviyorum) cümlesiyle de Elizabeth'e beslemiş olduğu **sevgiyi** resmetmektedir.

Eveline'in partisinden çıkan Hakîm ve Elizabeth gece yarısı Kahire sokaklarında yürümektedirler. Fazla yemek yemesinden dolayı ağır ağır yürümektedir.

أمشي بجوارها متدفعاً مثل جمل قديم ، لقد عبأت نفسي بالطعام كالزكبية ، أنا أكل إنما ألتهم التهاماً مثل الحيوانات المجتررة في سهوب الاستبس القديمة ، تلتهم طعامها وتفر قبل أن تفترسها الأسود ، لا بد أنني أبو حينئذ أبلها مذعورا ، مثل بقرة .

“Yaşlı bir deve gibi onun yanında yürüyorum, midemi yemekle doldurmuştum bir çuval gibi, yemek yemiyorum bilakis eski bozkırların steplerinde geniş getiren, yemeğini yiyip aslanlar onu avlamadan önce kaçan hayvanlar gibi silip süpürüyorum, işte o zaman inek gibi aşırı korkmuş, aptal halde görünüyor olsam gerek.” (Kâsım, 1987, s. 33).

Partide karnını tika basa dolduran Hakîm bu durumu كالتكبيية بالطعام نفسي عبات نفسي (midemi yemekle doldurmuştum bir çuval gibi) ifadesiyle aktarmaktadır. Yazar **yemek yeme tarzı**yla ilgili إنما أكل إنما التهم (geviş getiren hayvanlar gibi silip süpürüyorum) ifadesini kullanmış, ابلها مذعورا (aşırı korkmuş, aptal halde) ifadesiyle de **kendi halini** tasavvur etmektedir.

Gezi kafillesi Sakkara'ya ulaşmıştır. Dört güneşi yumuşak kumların üzerine vurmaktadır. Kumsal alanın ortasında Sakkara piramidi bulunmaktadır. Arabadan inip geziye başlamaktadırlar. İsviçreli bir adam Hakîm'e doğru yönelip ona Fransızca bir şeyler söylemeye başlar.

أقبل علي رجل سويسري نحيف ذو نظارات ، (...) زم فمه حتى صار مجرد نقطة وعينه عابستان صارمتان مركزتان علي ، كلمني كلاما فرنسيا كثيرا سريعا جدا.

“Gözlüklü, zayıf, İsviçreli bir adam bana doğru yöneldi, (...) sadece nokta olana kadar ağzını kapattı, gözleri sert bir şekilde çatık, bana odaklı, çok hızlı bir şekilde benimle Fransızca konuştu.” (Kâsım, 1987, s. 18).

Sakkara gezisinde karşılaştığı İsviçreli adamın نحيف ذو نظارات (zayıf, gözlüklü) ifadeleriyle **vücut hatlarını** belirtmiş, زم فمه حتى صار مجرد نقطة وعينه عابستان صارمتان مركزتان علي (sadece nokta olana kadar ağzını kapattı, gözleri sert bir şekilde çatık bana odaklı) ile ise **halini** tasvir etmiştir.

Ara sıra küçüklüğüne dönen Hakîm bu kez babası ve onun arkadaşlarıyla ilgili arkadaşına bazı malumatlar vermektedir. O günlere dair büyük bir özlem beslemektedir. Babasının arkadaşlarıyla buluşma noktası ise kendi evleridir.

حينما كنت صغيرا... كان لي أب أسمر سمين... يجلس على أريكة في الشرفة والناس حوله ، ومعهم كتاب أوراقه صفراء يقرأون حكايات مؤثرة ، ثم يخرجون نظيفون هادنون... كم أحببتهم.

“Küçükken... Şişman, esmer bir babam vardı... Balkonda bir koltuğa oturur insanlar da etrafında olurdu, onlarla sarı yapraklı kitaptan etkileyici hikâyeler okurlardı, ardından mescide giderlerdi, yüzlerini yıkayıp huşu içinde otururlardı, sonra da temiz, huzurlu bir biçimde çıkarlardı... Ne kadar da seviyordum onları...” (Kâsım, 1987, s. 74).

Babasının أسمر سمين (esmer, şişman) olduğundan bahsedip arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde vakitlerini nasıl geçirdiğini ، ثم يجلس على أريكة في الشرفة والناس حوله ، ومعهم كتاب أوراقه صفراء يقرأون حكايات مؤثرة ، ثم يخرجون نظيفون هادنون (Balkonda bir koltuğa oturur insanlar da etrafında olurdu, onlarla sarı yapraklı kitaptan etkileyici hikâyeler okurlardı, ardından mescide giderlerdi, yüzlerini yıkayıp huşu içinde otururlardı, sonra da temiz, huzurlu bir biçimde çıkarlardı...) ifadesiyle aktarmaktadır.

O dönemde ülkeyi saran hastalık insanların kaçınılmaz bir kaderiydi. Köyündeki pek çok çocuk gibi o da hastalıkla boğuşarak hayata başlamıştır. Bir süreliğine hastanede kalan Hakîm orada vakti nasıl geçirdiğini ve karşılaştığı kişiler hakkında bilgi vermektedir.

كنا نجلس نلعب الورق على بلاط العنبر ، كنت أعرف عددا من اللعيات المضحكة ، وحولي المرضى ، أطفال كبار ، وجوههم ليس فيها لحي ، مبتلنة وشاحبة ، ناعمو الجلد ناطون بالمرض. لهم ضحكات واهنة كالأطفال ... أطفال كبار.

“Oturup fayansın üzerinde kâğıt oynuyorduk, pek çok komik oyunlar biliyordum, etrafımda hastalar, büyük çocuklar vardı, yüzlerinde sakal yok, tombul ve solgun, ciltleri yumuşak hastalıktan zayıflar. Çocuklar gibi cılız kahkahaları var... Büyük çocuklar.” (Kâsım, 1987, s. 100).

Hastaları tasvir ederken أطفال كبار (büyük çocuklar), وجوههم ليس فيها لحي (yüzleri sakalsız), نامو ممتلئة وشاحبة ، ناعمو (yüzleri sakalsız), الجلد ناعلون بالمرض (tombul ve solgun, ciltleri yumuşak hastalıktan zayıflar) ifadelerini, **gülüşleri** için ise لهم ضحكات واهنة (zayıf gülüşleri var) ifadesini kullanmıştır.

Mûhavele li'l Hurûc romanında en çok tasvir edilen şeylerin başında **göz** gelmektedir. Arkadaşlarının, insanların kısacası etrafında gördüğü herkesin gözlerini ve bakışlarını betimlemektedir. Kuşkusuz en çok bu nitelemeden nasibini alan kişi ise Elizabeth'tir. Ona karşı beslemiş olduğu duygu ve hisler sebebiyle ilgi odağı onun gözleri olmuştur. Her ne kadar Elizabeth sevincini, hüznünü, sinirini belli etmemeye çalışsa da gözleri onu ele vermektedir.

عيناها باردتان قاتلتان (...) كنت خجلا امام نظراتها الباردة العداية.

“Gözleri soğuk ve katil (...)Düşmanca soğuk bakışlarının karşısında utanmıştım.” (Kâsım, 1987, s. 27).

İstemediği bir davranış karşısında içinde uyanan duygular Elizabeth'in gözlerine yansımış gibi باردتان عيناها کاتلتان کلماتیyle tasvir etmektedir. Bakışlar sebebiyle duyduğu utancı dile getirmiştir.

عيناها المجنونتان دائرتان حول وجهها لا تلتقيان بعينها ابا.

Deli divane gözlerim onun yüzünde gezinse de gözüyle asla bir araya gelmiyor.” (Kâsım, 1987, s. 32).

Eveline'in partisinde yiyip içen, şarkı söyleyen Hakım bir taraftan da Elizabeth'i süzmektedir. عيناها المجنونتان کلماتیyle gözlerini nitelemektedir.

Pek çok defa tasvir edilen göz için kullanımına başvuru olan şeylerin başında altın gelmektedir.

أمشي مع فتاة ذهبية العينين.

“Gözleri altından bir kızla beraber yürüyorum.” (Kâsım, 1987, s. 38).

Eveline'in partisine katılan Elizabeth balkonda büyük bir oturakta oturup dalgınca sigarasını içmektedir. Hakım'in gelişini fark edince göz göze gelmişlerdir.

عيناها باردتان كعيني أفعى.

“Gözleri yılan gözü gibi soğuk.” (Kâsım, 1987, s. 32).

Hakım'in karizmasını söndürecek kadar soğuk bir bakıştır ki bu durumu عيناها باردتان كعيني أفعى (Gözleri yılan gözü gibi soğuk) yılan gözü benzetmesiyle anlatmıştır.

Estetik değere önem atfeden romancılar, **mekân** tasvirlerinde oldukça hassastırlar ve mekânların güzelliğini ortaya koyabilecek bir yaklaşım benimsemektedirler (Çetin, 2013, s. 137).

نحوب سکون شوارع القاهرة بعد منتصف الليل، أنصت لخفق قيقابها على الأسفلت ، واهنا مثل تربيبت كف الأم ، ويقع الضوء على الطريق الممتد تتراكب حواشيتها المؤطرة بالظلال.

“Gece yarısı Kahire caddelerinin sessizliğinde dolaşyoruz, asfaltta yankılanan sandaletinin sesini dinliyorum, bir annenin avcuyla pışpışlaması gibi zayıf, kenarlarını karanlık kaplayan yolda ışık buluyor.” (Kâsım, 1987, s. 32).

Dolaştıkları yerle ilgili olarak القاهرة شوارع سکون (kahire caddelerinin sessizliğinde) bilgisini veren yazar, **sandaletin sesini** hayal ettirmektedir. *واہنا مثل تربیت کف الأم (bir annenin avcuyla pışpışlaması gibi zayıf) ifadesiyle de*

Nil'in kıyısında yürürken insanların bakışlarından dolayı aralarındaki mesafe açılrsa da onların gitmesinden sonra yeniden yan yana gelmektedirler. -Burada oturalım mı- teklifiyle birkaç sala karşı oturmuşlardır.

المرسى بارد ، والنهر شاسع غامض ، يرتجف برتابة لا تعرف الملل كتنفس عملاق.

“İskele soğuk, nehir uçsuz bucaksız ve gizemli, derin nefes alır gibi bıkmadan usanmadan rutin bir şekilde dalgalanıyor.” (Kâsım, 1987, s. 38).

İskeleyi بارد (soğuk), **nehri** de شاسع غامض (uçsuz bucaksız ve gizemli) şeklinde nitelemiş, لا يرتجف برتابة (derin nefes alır gibi bıkmadan usanmadan rutin bir şekilde dalgalanıyor) şeklinde gördüklerini teşbihe başvurarak anlatmaya çalışmıştır.

Hakim ve Elizabeth ellerini dünyanın en büyük nehirlerinden biri olan Nil'e daldırmak için küçük köprüyü geçip çamur sahile inmişlerdi.

النیل من هنا شاسع أسود ، يبعث الرهبة ، انعكاس المصابيح على الضفة الأخرى كأنه عيون غرقى تموت ، دست على قطعة حجر ناتئة ، مددت لها يدي ، مدت ساقها تبحث عن مداس لقدمها الثانية ، ترنحت وداست في الماء وملأني بالرشاش ، ماتتان ضحكا قفزنا الى الشاطئ ، وقفت الهث هي خفيفة كطائرة من الورق.

“Buradan Nil büyük ve simsiyah, korku veriyor, lambaların diğer yakaya yansması sanki boğularak ölenlerin gözleri gibi, çıkıntılı bir taş parçasına bastım, ona elimi uzattım, ayak basacak yeri bulabilmek adına bacağımı uzattı, diğer ayağım için yer arayarak adım attım, ayağımın altındaki kaya şiddetlice sarsıldı ve sallandı, o da dengesini kaybedip suya bastı, üzerime su sıçradı, gülmekten öldük, hemen kendimizi sahile attık, durup nefeslendim, o ise kâğıttan bir uçak gibi hafif.” (Kâsım, 1987, s. 42).

Hakim'in gözlerinden **Nil'in** شاسع أسود (büyük, simsiyah) olduğu anlaşılmaktadır. Uyandırdığı duyguyu ise يبعث الرهبة (korku veriyor) şeklinde tanımlamaktadır. Diğer yakaya vuran **lambaların yansmasını** هي خفيفة كطائرة من الورق (kâğıttan bir uçak gibi hafif)'e benzetmektedir.

Diğer yakadaki muhteşem binaları ve ışıkları işaret eden Hakim Elizabeth'ten görüntüye ilişkin –harika-cevabını alır.

لكن هذه ليست مصر ، مصر تعيش في أكواخ طينية مظلمة في أعماق الريف ... هناك تعيش ... كسيرة ... تلبس الأسود.

“Fakat bu Mısır değil... Mısır bir köyün derinliklerinde karanlık, çamurdan bir barakada yaşıyor... Orada yaşıyor... Parçalanmış... Karanlığa bürünmüş.” (Kâsım, 1987, s. 46).

Bu cevaba binaen ise Mısır'ın bu güzel görünümünden ibaret olmadığını dile getirmek için مصر (Fakat bu Mısır değil... Mısır bir köyün derinliklerinde karanlık çamurdan bir barakada yaşıyor) betimlemesine başvurmuştur.

Hakım yorucu gezinin ardından Elizabeth'e otele kadar eşlik etmiştir.

المكان نظيف فاخر وثير ، تستطيع أن تجد كرسيًا مريحًا في كل ركن.

“Mekân temiz, lüks ve konforlu, her köşesinde rahat bir sandalye bulabilirsin.” (Kâsım, 1987, s. 55).

Elizabeth'i Hilton isimli otele götüren Hakım kendi gözüyle **mekânın** temiz, lüks ve konforlu) olduğunu betimleyerek otel hakkında bilgi vermektedir. استطيع أن تجد كرسيًا مريحًا في كل ركن ifadesi ile daha da detaya inmeyi tercih etmiştir.

Hal tasvirinde de başarılı olan yazarımız kendi halinden köyündeki insanların haline kadar pek çok şeyi resmetmiştir.

Romanın genelinde sıklıkla başvurduğu edebî sanatların başında gelen tasvire bu sefer kendi halini tasvir etmek için başvurmuştur.

أنا مجهد كبقرة عجوز ، متهدم ، أريد أن تنسال دموعي ، خائف وبردان ، راجع إلى غرفتي على السطوح ، فارغ مهزوم ، حتى صورتها لا أستطيع استحضارها في ذهني ... فقط أريد أن أنام.

“Ben yaşlı bir inek gibi yorgunum, harap olmuşum, gözyaşlarımın dökülmesini istiyorum, korkuyorum ve üşüyorum, çatıdaki odama dönüyorum, eli boş, mağlup halde, onun yüzünü dahi zihnimde canlandıramam... Sadece uyumak istiyorum.” (Kâsım, 1987, s. 51).

Teşbih edatıyla kendisini yaşlı bir ineğe benzetmektedir. خائف وبردان (yorgun), متهدم (harap olmuşum), مجهد (korkuyorum ve üşüyorum), فارغ مهزوم (eli boş, mağlup halde) kavramları kahramanımızın halini betimlemektedir.

Kâsım'ın otuz yaşına kadar hayatının nasıl geçtiğine de değinilmektedir. Pek çok hayale sahip olmasına rağmen bu hayallerini gerçekleştirememiştir.

فقط أصبحت في الثلاثين ولم أنجز بعد شيئًا ، مع أنني كنت دائما مفعم القلب بالرغبات العظيمة ، ولم أقعد أبدا راكدا في ظل جدار ، و كل ليالي العمر لم أتم إلا قليلا.

“30 yaşına geldim, kalbim büyük arzularla dolup taşmasına rağmen henüz hiçbir şey başaramadım, bir duvar gölgesinde de asla durup oturmam, ömrümün bütün gecelerinde de çok az uyudum.” (Kâsım, 1987, s. 5).

-الرغبات العظيمة - ifadesiyle kendisindeki arzuyu tasvir etse de buna rağmen elle tutulur bir şeye ulaşamadığından bahsetmektedir. لم أقعد أبدا راكدا في ظل جدار (bir duvar gölgesinde de asla durup oturmam) ve لم أتم إلا قليلا (çok az uyudum) şeklinde **kendi halinden** bahsetmiştir.

Hakım Elizabeth'e köyündeki hasta olan insanlardan bahsetmektedir. Bu insanların karınlarında hasarlı bir bölüm vardır.

رأيت كثيرا منهم وأنا صغير ... لونهم أصفر وأسود ... عيونهم صفراء تماما وبنية تحاف جدا ... بطونهم كبيرة جدا ... مثقلة بالماء ... يجلسون ساكنين بجوار الحيطان ينظرون للعالم نظرات مليئة بالإدانة.

“Küçükken onlardan birçok kişi gördüm... Renkleri sarı ve siyah... Gözleri tamamen sarı ve kahverengi çok zayıflar... Karınları çok büyük... Suyla ağırlaşmış... Duvarın dibinde sessizce oturup suçlayan bakışlarla dünyaya bakıyorlar.” (Kâsım, 1987, s. 171).

Hasta insanların halini لونهم أصفر وأسود (Renkleri sarı ve siyah), بطونهم كبيرة جدا (Karınları çok büyük), يجلسون ساكنين بجوار الحيطان ينظرون للعالم نظرات مليئة بالإدانة (Duvarın dibinde sessizce oturup suçlayan bakışlarla dünyaya bakıyorlar) cümleleriyle tasvir etmektedir.

Hakîm ve arkadaşları gece meclisinden çıkıp kalacakları yere doğru yürümektedirler.

خرجنا نتسكع في الشوارع ، ضائعين ممرورين ، كل واحد في عالمه ويحصى خسائر النهار (...) فالأيام تمضي في محاولات فاشلة لصنع شيء جميل.

“Dışarı çıktık yolunu kaybetmiş, çılgın halde sokaklarda takılıyor, herkes kendi dünyasında, gündüzün kayıplarını sayıyor(...) Günler ise güzel şeyler yapmak için, başarısız girişimlerle geçiyor.” (Kâsım, 1987, s. 29).

Kendisinin ve arkadaşının halini ضائعين ممرورين (yolunu kaybetmiş, çılgın halde sokaklarda takılıyor) şeklinde açıklamıştır. كل واحد في عالمه (Herkes kendi dünyasında) ifadesiyle ise dalgınlıklarına dikkat çekip ruhsal açıdan bir tasvir yapmaktadır.

Ebü'l-'Alâ köprüsüne yaklaştıklarında kornişte ayaklarını sarkıtıp oturmuşlardır. Bu sırada köprüye bakan Hakîm'in aklına köprünün hikâyesi gelmiştir. Eyfel kulesiyle bu köprünün mimarı aynı kişidir. Araçların geçmesi için köprünün açılıp kapanmasını istiyordu. Ancak köprü açılmayınca o da intihar etmiştir.

بقت تنظر إلي غير فاهمة شيئا على الاطلاق مريدة الوجه متوجهة العينين... ثم هزت رأسها قانطة...

“Hiçbir şey anlamaksızın bana bakar halde kaldı yüzü asık, gözleri şaşkın... Sonra da ümitsiz bir şekilde kafasını salladı...” (Kâsım, 1987, s. 162).

Bu hikâyeyi dinleyen **Elizabeth'in halini** مريدة الوجه متوجهة العينين (anlamaksızın bakıyor) ifadeleriyle betimlemiştir. (yüzü asık, gözleri şaşkın)

Elizabeth ile beraber oturan Hakîm yaşadığı yer ile ilgili bilgiler vermeye başlamıştır.

في بلدنا... أحيانا... تعيش الأسرة على بضعة أمتار من الأرض... تسقيها بالشادوف على صفة القناة... يزرعونها خضرا... يبيعون الخضار بأرغفة... يعيشون على هذه الأرغفة خبزاً فقط طول اليوم... لكنهم الآن يعيشون العصر... يحسون به... يملكون طاقة رهيبية يريدون التغيير...

“Köyümüzde... Bazen... Aile birkaç metrelik yerde yaşar... Kanalın kenarında tulumbayla araziye sularlar... Yeşillikler ekerler... Yeşillikleri ekmeklerle takas ederler... Gün boyu sadece bu ekmeklerle hayatlarını sürdürürlerdi... Fakat şu an onlar çağı yaşıyorlar... Onu hissediyorlar... Değişimi isteyen müthiş bir enerjiye sahipler...” (Kâsım, 1987, s. 76).

Mısır halkının dünü ve bugünü hakkında genel bir hal tasvirine başvuran kâtip geçmişle ilgili تعيش الأسرة (Aile birkaç metrelik yerde yaşar, Yeşillikler ekerler... Yeşillikleri ekmeklerle takas ederler... Gün boyu sadece bu

ekmeklerle hayatlarını sürdürürlerdi) betimlemesini yapmış, içinde bulunduğu dönem⁶ ile ilgili olarak ...امتلاً قلبی بالقهر مثل امرأة تكلى... يملكون طاقة رهيبه يريدون التغيير... (Fakat şu an onlar çağı yaşıyorlar... Onu hissediyorlar... Değişimi isteyen müthiş bir enerjiye sahipler...) sözlerini sarf etmiştir.

Yazarın iç dünyasına ışık tutan **ruhsal tasvirler** de romandaki önemli unsurlardan birisidir.

Elizabeth Mısırdaki karşılaştığı manzaralar sebebiyle Mısırlılar'ı fakir ve pis olarak nitelemiştir.

امتلاً قلبی بالقهر مثل امرأة تكلى ، شبكت يدي خلف ظهري وبدأت أسير خطوات تقال وكأنا أكلم نفسي(...)

“*Kalbim çocuğunu yitiren bir kadın gibi kahırla doldu, ellerimi belime bağladım, ağır adımlarla yürümeye başladım, kendi kendime konuşur gibi(...)*” (Kâsım, 1987, s. 41).

Bu olgunun farkında olan, hatta kendisinin hayatı da bu şekilde geçen Hakîm yine de incinmiş, **ruh halini** anlatmak için امتلاً قلبی بالقهر (Kalbim kahırla doldu) tasvirini kullanmış, مثل امرأة تكلى (çocuğunu yitiren bir kadın gibi) benzetmesini yapmıştır. Elleri belinde (شبكت يدي خلف ظهري), (ağır adımlarla), kendi kendine konuşması ise onun halini açıklamaktadır.

Küçük barakalardan evlerin, insanların fakir, mutsuz, hasta olduğu bir ülkede dünyaya gözlerini açan Hakîm böyle bir hayata karşı nefret beslemektedir.

أحذق لهذا العالم بعينين صفاوين ملينتين بالإدانة ، فالكراهية أعظم مواهبي ، أضم عليها صدري ، لا يراها أحد ، لكنهم يحسدونها في عيني الممثلتين
أما عاجزا كنييا.

“*Suçlayıcı, asabi gözlerle bu dünyaya bakıyorum, nefret etmek en büyük yeteneğim, içimde saklıyorum, kimse onu görmüyor, ama onlar acı, acizlik, hüznü dolu gözümünden o yeteneği kısıkanıyorlar...*” (Kâsım, 1987, s. 171).

(Suçlayıcı, asabi gözlerle bu dünyaya bakıyorum) cümlesiyle içindeki nefreti dile getirmektedir. (acı, acizlik, hüznü) ifadeleriyle ise **gözleri** betimlemektedir.

Kahramanımızın yakınlaşma girişimine karşı Elizabeth olumsuz bir karşılık vermiştir. Bu onun ikinci başarısız girişimidir. Aynı hatalara tekrar düşmemek adına kendisiyle büyük bir mücadele vermektedir.

كل صباح أقول لنفسي من اليوم سأكون إنسانا آخر ... أجمل ساعات يومي هو الصباح لكنها ... أعني ... سرعان ما تجرني الأحداث ، الأشياء الصغيرة والضجيج ... أن العالم حولي صحاب مروع ...

“*Her sabah kendime bugün başka bir insan olacağım diyorum... Günümün en güzel saatleri sabah, ama... Demek istediğim... Hızlı bir şekilde olaylar, küçük ve gürültülü şeyler beni sürüklüyor... Çevremdeki dünya gürültülü ve korkunç...*” (Kâsım, 1987, s. 50).

Hakîm'in duygularıyla mücadelesini كل صباح أقول لنفسي من اليوم سأكون إنسانا آخر (Her sabah kendime bugün başka bir insan olacağım diyorum) ifadesiyle açıklayarak **psikolojik** bir tasvir yapmıştır. Nitekim her seferinde bu mücadelede kaybeden taraf kendisi olmuştur.

⁶ Yazmış olduğu *Muhâvele li'l-hurûc* adlı eserinin yayınlandığı tarihi de göz önünde bulundurduğumuzda 1960-1980 yıllarındaki Mısır'ı anlattığı düşüncesi oluşmaktadır.

Gecenin üçünde otele dönmek için yoldadırlar. Elizabeth'e yaklaşma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Hakîm yorgun bir halde yürümektedir.

الثالثة صباحا ، وأنا مائت ، اجهادا ، لا شيء في داخلي ، لا فكرة واحدة أريد لو أغمض عيني وأترك نفسي لأهوى...

“Sabah 3... Yorgunluktan öldüm, içimde hiçbir şey yok, tek bir fikir yok, gözümü kapatsam da kendimi yere bıraksam...” (Kâsım, 1987, s. 50).

الثالثة صباحا ، وأنا مائت ، اجهادا ، لا شيء في داخلي ، لا فكرة واحدة أريد لو أغمض عيني وأترك نفسي لأهوى (içimde hiçbir şey yok, tek bir fikir yok, gözümü kapatsam da kendimi yere bıraksam) ifadesi ile sadece **bedensel** olarak değil **ruhsal** olarak da bir yorgunluğun olduğunu vurgulamaktadır. Zira ikinci girişiminde de istediğini elde edemeyince içinden bir şey yapmak dahi gelmemektedir.

Hakîm köyü gezdirirken -okulu görmek ister misiniz?- sorusuna aldığı olumlu cevaplar sonrasında öne geçip onları köyün okuluna doğru götürmektedir.

قلبي ممتلئ بفرحة غامضة... لكنها أليفة... أعرفها... تصاحبني حينما أكون متجها إلى نبع طفولتي...

“Kalbim gizemli bir sevinçle dolu... Fakat tanıdık... Onu biliyorum... Çocukluğumun kaynağına geri döndüğümde bana eşlik ediyor...” (Kâsım, 1987, s. 142).

Bürünmüş olduğu **ruhsal** durumu açıklamak için قلمي ممتلئ بفرحة غامضة (Kalbim gizemli bir sevinçle dolu), تصاحبني حينما أكون متجها إلى نبع طفولتي (Çocukluğumun kaynağına geri döndüğümde bana eşlik ediyor) ifadelerine başvurmaktadır.

Sonuç

Bir olayı, olguyu, görüngüyü, kişiyi anlatmak için başvurulan bir yöntem olan tasvir, edebiyatın her sahasında olduğu gibi roman yazımında da önemli bir olgudur. Tasvir kelimesi resmetmek, somutlaştırmak, görünür kılmak anlamlarına gelmektedir. Diğer anlatım türlerine göre daha öznel bir yapıya sahip olan tasvir, mananın anlaşılmasında kolaylık sağladığı gibi bazen de mananın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktadaki başarı ise tamamen yazarın becerisiyle alakalıdır.

Abdülhakîm Kâsım, *Muhâvele li'l-hurûc* adlı eserinde, doğup büyüdüğü köyü, Mısır'ın tarihi geçmişini ve içinde bulunduğu zamanı, arkadaşlarını, evlerindeki lambasını kısaca gördüğü her şeyi tasvir etmiştir. Yazarın her anlatımı, içerisinde özellikle teşbihin bulunduğu tasvirler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvirleri yaparken başvurduğu kendine has edebî üslûbu, onu öne çıkaran özelliği olmuştur. Ancak bu üslûp okuyan kişinin ilk seferde kolaylıkla anlayabileceği bir dil değildir. Pek çok defa okuma sonucu elde edilen mananın hazzı, okurlarının eserlere sıkı sıkı bağlanmasında önemli bir etken olarak göze çarpmıştır. Diğer taraftan eserlerin anlaşılmasının önüne geçtiği için belirli bir kitleyi de kendisinden uzaklaştırdığı apaçık bir hakikattir. *Muhâvele li'l-hurûc*'da kullanılan yazara mahsus edebî üslup tasvirlerin hem Araplar hem diğerleri tarafından anlaşılmasını güçleştirmiştir. Yaşanan bu zorluk, Abdülhakîm Kâsım anlaşılmaktan ziyade estetiğe verdiği öneme işaret etmektedir.

Abdülhakîm Kâsım'ın başvurmuş olduğu kolay olmayan bu dilde, ana omurgayı tasvirler oluşturmaktadır. Bu tasvirlerin incelenmesi neticesinde bazı bulgular belirmektedir. Buna göre yazar, cümlede kendisine has teşbihli tasvirler kullanmıştır. Bu tasvirler, yazardan başka kimsenin kullanmadığı birtakım sıfatlar ve sözcükler de içermektedir.

Muhâvele li'l-hurûc'da en fazla tasvir edilen konu Elizabeth'in gözleri olmuştur. Yine bu betimleri de teşbih, istiâre, kinaye, mecaz gibi söz sanatlarına başvurarak oluşturmuştur. Bu tasvirlerin, duyguların olumlu ve güzel olmasına rağmen negatif içerikli sıfatlarla yapılmış olması, oldukça ilgi çekicidir. Kâsım sevgilisi Elizabeth'in çok sevdiği gözlerinden soğuk ve yılanın gözleri şeklinde bahsetmektedir. Bu şekilde olumsuz sıfat ağırlıklı teşbihlerin kullanıldığı tasvirler, aslında romanın hemen her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma, yazarın içerisinde bulunduğu buhranlı ruhani durumunun ve karamsar tavrının neden olduğu hissedilmektedir. Yazar çok sevdiği anlaşılan Nil nehrini tasvir ederken de yine “*Buradan Nil büyük ve simsiyah, korku veriyor, lambaların diğer yakaya yansımaları sanki boğularak ölenlerin gözleri gibi*” diyerek olumsuz kelime ve sıfat tamlamalarıyla nitelemektedir.

Netice itibarıyla, Abdülhakım Kâsım'ın romanını yoğun bir şekilde tasvirlerle anlattığı ve bu tasvirlerine teşbih ve mecaz sanatının hâkim olduğu görülmektedir. Yazarın, yoğun tasvirlerini, kendi psikolojisiyle de ilgisi olduğu düşünülen olumsuz sıfatlarla pekiştirdiği dikkat çekmektedir. Bu yoğun ve kendine has üslubuyla yaptığı tasvirler, onun romanında öne çıkan özelliği olmuştur. Ayrıca Abdülhakım Kâsım'ın, romanında ana karakterin arkadaşlarının yüz ifadesini tasvir ederken arkaik dönem heykellerinin yüz ifadesine atıfta bulunması, yazarın kültürel alt yapısının zenginliğini ve bunu roman diline başarılı bir şekilde aktardığını göstermektedir. Dolayısıyla yazarın bu becerisi, onun çağdaşları arasında seçkin bir konum elde etmesine vesile olmuştur.

Kaynakça

- Aça, Mehmet vd. (2011). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. (2 b.). İstanbul: Kesit.
- Ahmed Muhtar, A. (2008). *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsıra*. (Cilt 4/48). Kahire. 'Âlemü'l-kütüb.
- al-Akhbar. “*Abdülhakım Kâsım: Kâtibü'l-eşvâk ve'l-esâ*”. Erişim 9 Ağustos 2022. عبد الحكيم قاسم: كاتب الأشواق | صحنفة العرب والاسى (al-akhbar.com)
- el-'Arab (alarab). “*Abdülhakım Kâsım müsekkağ ve kâtib Mısrî*”. Erişim 17 Temmuz 2022. عبدالحكيم قاسم | منقّف وكاتب مصري يذكر الإنسان بأيامه السبعة | سعد القرش | صحيفة العرب (alarab.co.uk)
- Arbyy. “*Abdülhakım Kâsım neş'etihû*”. Erişim 9 Ağustos 2022. عبد الحكيم قاسم نشأته (arbyy.com)
- Atalay, M. C.- Dolmacı, M. (2012). “*Arkaik Dönem Heykellerinin Modern Sanatçılarda Etkileri ve Plastik Eserlerde Kullanımları*”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. (Cilt 1/1, 909-919).
- el-Bevvâbe (albawab). “*Abdülhakım Kâsım... min Sicni'l-vâhât ilâ nevbâti'l-hirâse*”. Erişim 30 Haziran 2022. عبدالحكيم قاسم.. من سجن الواحات إلى نوبات الحراسة (albawabhnews.com)
- Boardman, J. (1996). *Yunan Heykeli Arkaik Dönem*. Çev. Yaşar Ersoy. (4 b.). İstanbul: Homer.
- Çetin, N. (2013). *Roman Çözümleme Yöntemi*. (13 b.). Ankara: Öncü.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin Tahlillerine Giriş/2*. (1 b.). Ankara: Akçağ.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Haz. Aydın Sami Güneyçal. (23 b.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eğarabi. “*Mâ hüve'l-vasfü'l-edebî fi'l-kitâbe*”. 05 Ekim 2022. ما هو الوصف الأدبي في الكتابة؟ - eğarabi - عربي (emaratalyoun.com)
- Emaratalyoun. “*Abdülhakım Kâsım yehzimü'l-ğurbe bi-kitâbâti nevbeti'l-hirâse*”. Erişim 23 Ağustos 2022. «عبدالحكيم قاسم يهزم الغربة بـ «كتابات نوبة الحراسة»» (emaratalyoun.com)
- Gürel, S. (2013). *Servet-i Fünûn Romanlarının Romanlarında Tasvir*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- el-Halîl b. Ahmed, F. (1980). *Kitabü'l-'Ayn*. (Cilt 4/376). Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye.

- İbn Fâris, A. (1979). *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. (Cilt 6/115). Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Dımaşk: Dâru'l-fikr.
- Kâsım, A. *Muhâvele li'l-hurûc*. (1987). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'âmme li'l-kitâb.
- Kavcar, C. (1973). Romanda Tasvirin Psikolojik Rolü, *Türkoloji Dergisi*, 1/5, 137-174.
- Kitâbât. "Abdülhakîm Kâsım rasdü hayâti'r-rîfî'l-lezî harece minhu bi-luğa şî'rîyye". Erişim 4 Ağustos 2022. "عبدالحكيم قاسم" .. كتابات - كتابات منه بلغة شعرية - كتابات .. عبدالحكيم قاسم (kitabab.com)
- Kolcu, A. İ. (2006). *Öykü Sanatı*. (2 b.). Konya: Salkımsöğüt.
- Kuantara. "Abdülhakîm Kâsım fi Berlin: Edebü'r-resâil fi sekâfe la ta'rîfî'l-husûsiyyât". Erişim 25 Ağustos 2022. عبد الحكيم قاسم في برلين: أدب الرسائل في ثقافة لا تعرف الخصوصية؟ - Qantara.de
- Kudâme b. Cafer, E. F. (1352). *Nakdü'ş-şî'r*. Kostantiniye: Matba'atü'l-cevâib.
- Madamasr. "Abdülhakîm Kâsım... el-Kitâbetü'l-ceyyide fekat ilâ âhiri 'umrî". Erişim 09 Temmuz 2022. «الكتابة الجيدة فقط إلى آخر عمري» | مدى مصر (madamasr.com)
- Masrawy. "Lem yetehammel kalbühü külle hâzihi'l-'avâsıf: zikrâ mülâdi ve rahîli Abdilhakîm Kâsım". Erişim 12 Ağustos 2022. لم يتحمل قلبه كل هذه العواصف: ذكرى ميلاد ورحيل عبدالحكيم قاسم | مصر اوى (masrawy.com)
- Mawdoo3. "Ta'rîfî'l-vasf". 09 Kasım 2022. تعريف الوصف - موضوع (mawdoo3.com)
- el-Me'ânî. "Abîta". 20 Ocak 2023. عيب Türk kelimesinin Türkçe terimleri Arapça Tüm Sözlüğünün 1. Sayfasında yer alan anlamı (almaany.com)
- Menasria, A. (2020). Cemâliyyâtü luğati'l-vasf fi'r-rivâyeti'n-nisviyyeti'l-Cezâiriyye. Konstantin: el-Müdevvene, 7/1, 211-234.
- Middle East. "Abdülhakîm Kâsım fi zikrâ rahîlihi's-selâsîn". Erişim 6 Temmuz 2022. عبدالحكيم قاسم في ذكرى رحيله الثلاثين | شوقي بدر يوسف | MEO (middle-east-online.com)
- Neccâr, A. vd. (2004). *el-Mu'cemü'l-vasîf*. (4 b.). Kahire: Mektebetü'ş-şürûki'd-düveliyye.
- Özön, M. N. (1985). *Türkçe'de Roman*. İstanbul: İletişim.
- Özsarı, R. (2013). Tasviri Anlatım ve Ebûbekir Hazım Tepeyran'ın Küçük Paşa Adlı Romanında Tasviri Anlatımının Kullanılışı. *Akad* 1/1, 49-50. Tasviri Anlatım... R. Özsarı, AKAD, Bahar 2013,1(1), 48-57 (dergipark.org.tr)
- Şa'îr, M. (2010). *Kitâbâtü nevbeti'l-hirâse*. Kahire: Dâru'l-Mîrîf.
- TDK. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- TDV. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. "Tasvir". Erişim 11 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasvir--edebiyat>